

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧУГУЄВО-БАБЧАНСЬКИЙ ЛІСОВИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. директора Чугуєво-
Бабчанського лісового фахового
Коледжу
(наказ від 30.08.2024 №60)

Валерій СОЛОДОВНИК

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

ЗООЛОГІЯ І ЕТОЛОГІЯ ТВАРИН

Освітньо-професійний ступінь	фаховий молодший бакалавр
Освітньо-професійна програма	Мисливське господарство
Галузь знань	20 Аграрні науки та продовольство
Спеціальність	205 Лісове господарство

Укладач: ДЕГТЯРЬОВ Микола Григорович, викладач Чугуєво-Бабчанського лісового фахового коледжу

Редактор: ГРАЙВОРОНСЬКА Зоя Іванівна, методист Чугуєво-Бабчанського лісового фахового коледжу.

Програма складена на основі освітньо-професійної програми Мисливське господарство для підготовки здобувачів освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр» за спеціальністю 205 Лісове господарство.

Розглянуто і схвалено
цикловою комісією спеціальності
205 «Лісове господарство»
Чугуєво-Бабчанського лісового
фахового коледжу.

Протокол № 7 від 27.06.2024 р.

Голова циклової комісії Надія ЛІТВІНОВА

Погоджено методичною радою
Чугуєво-Бабчанського
лісового фахового коледжу
Протокол від 28. 06 .2024 №6

Пояснювальна записка

Вивчення курсу «Зоологія і етологія тварин» має на меті формування у студентів уявлень про різноманіття мисливської фауни, розуміння єдності, взаємодії та взаємозв'язку всіх елементів фауни, а також їх значення у формуванні та функціонуванні екосистем різного рівня.

Дисципліна спрямована на забезпечення професійної підготовки фахівців мисливського господарства в галузі біології мисливських тварин як наукової основи збереження та раціонального використання тваринного світу.

Вивчення зоології мисливських тварин необхідне для глибокого розуміння життя біоценозів, єдності та взаємодії їх елементів, що є основою науково обґрунтованого ведення мисливського господарства.

Основні завдання дисципліни

Дисципліна передбачає оволодіння студентами теоретичними знаннями та практичними навичками з таких питань:

1. Основи зоологічної класифікації.
2. Видовий склад та поширення мисливської фауни.
3. Морфологія, анатомія та фізіологія мисливських тварин.
4. Фактори впливу на мисливську фауну.
5. Вплив мисливських тварин на середовище існування.
6. Рідкісні та зникаючі види, причини їх зникнення та охорона.
7. Методи наукових досліджень мисливської фауни.
8. Законодавство щодо охорони тваринного світу та міжнародні природоохоронні угоди.

Результати вивчення дисципліни

Студент повинен знати:

1. Видовий склад мисливської фауни ссавців і птахів України.
2. Біологічні та екологічні особливості мисливських тварин.
3. Особливості живлення, розмноження, міграції та зимівлі.
4. Рідкісні та зникаючі види та методи їх охорони.
5. Методи досліджень і обліку мисливських тварин.
6. Основи виготовлення біотехнічних споруд.
7. Систематичне положення мисливських видів.
8. Основи біології мисливсько-промислової фауни.
9. Біоритми, линяння, сплячку та інші процеси життєдіяльності.
10. Етологічні особливості мисливських птахів і звірів.

Студент повинен уміти:

11. Визначати мисливські види за зовнішніми ознаками та визначниками.
12. Проводити етологічні спостереження.
13. Застосовувати поведінкові особливості у мисливській практиці.
14. Проводити облік чисельності популяцій.
15. Планувати та керувати охоронними заходами.
16. Проводити пропаганду охорони мисливської фауни.
17. Оцінювати наслідки порушень законодавства.

СК11. Здатність формувати почуття відповідальності за виконану роботу.

СК12. Здатність формувати екологічне мислення і свідомість, ставлення до природи як унікальної цінності, що забезпечує умови проживання людства, особиста відповідальність за стан довкілля.

РН1. Застосовувати базові гуманітарні, природничо-наукові та професійні знання для вирішення виробничих завдань лісогосподарської галузі.

РН2. Здійснювати пошук інформації з різних джерел для використання у професійній діяльності.

РН8. Визначати лісівничо-таксаційні показники дерев і насаджень, їхню продуктивність та стан дерев, насаджень, довкілля, мисливських тварин, їхньої кормової бази.

РН9. Вирішувати виробничі проблеми, що виникають у процесі професійної діяльності з технологічних, технічних, правових, екологічних, економічних аспектів залежно від зональних умов

РН12. Впроваджувати у виробництво проєктні рішення на засадах екологічно безпечних технологій та наближеного до природи лісівництва.

РН15. Організовувати та здійснювати роботи, спрямованні на підвищення біологічної продуктивності мисливських угідь.

РН16. Організовувати та проводити полювання на мисливських тварин.

Структура навчальної дисципліни

Розділ I. Мисливська орнітологія

Тема 1. Вступ. Зміст і структура дисципліни

Місце дисципліни у системі біологічних наук. Зв'язок з лісівництвом. Предмет і завдання дисципліни. Складові частини курсу. Історія розвитку та вклад видатних зоологів, мисливствознавців і лісівників. Орнітофауна і теріофауна. Походження та систематика птахів і ссавців.

Тема 2. Загальна характеристика та будова птахів

Зовнішня і внутрішня будова птахів. Пір'яний покрив, органи травлення, дихання, кровообігу, виділення та розмноження. Скелет, нервова система, органи чуття, голосовий апарат. Морфосистематика птахів. Екологічні групи птахів та їх роль у біосфері.

Тема 3. Зоологічні та етологічні особливості мисливських птахів

Живлення і трофічні зв'язки. Харчова спеціалізація. Річний життєвий цикл, розмноження, гніздування, линяння. Міграції та навігація птахів. Методи обліку та біотехнічні заходи. Охорона мисливських птахів, заказники та відтворювальні ділянки.

Тема 4. Систематичний огляд мисливських птахів

Еколого-систематичний огляд мисливських птахів. Основні ряди: норцеподібні, гусеподібні, лелекоподібні, соколоподібні, куроподібні, журавлеподібні, сивкоподібні, голубоподібні, совоподібні, горобцеподібні.

Ряд Куроподібні (Galliformes)

Тетерук звичайний (*Lyrurus tetrax*), глушець звичайний (*Tetrao urogallus*), орябок (*Tetrastes bonasia*). Родина Фазанові (*Phasianidae*): фазан європейський (*Phasianus colchicus*), сіра куріпка (*Perdix perdix*), перепілка (*Coturnix coturnix*).

Ряд Гусеподібні (Anseriformes)

Родина Качині (*Anatidae*). Гуси: сіра гуска (*Anser anser*), гуменник (*Anser fabalis*), велика білолоба гуска (*Anser albifrons*), мала білолоба гуска (*Anser erythropus*), канадська казарка (*Branta canadensis*).

Качки: крижень (*Anas platyrhynchos*), нерозень (*Anas strepera*), шилохвіст (*Anas acuta*), свищ (*Anas penelope*), чирок-тріскунець (*Anas querquedula*), чирок-свистунець (*Anas crecca*), огар (*Tadorna ferruginea*).

Пірнальні качки: чернь червоноголова (*Aythya ferina*), чернь білоока (*Aythya nyroca*), чернь чубата (*Aythya fuligula*), чернь морська (*Aythya marila*), чернь червонодзьоба (*Netta rufina*).

Інші: гоголь (*Bucephala clangula*), турпан (*Melanitta fusca*), савка (*Oxyura leucocephala*), великий крохаль (*Mergus merganser*), довгоносий крохаль (*Mergus serrator*), луток (*Mergus albellus*), галагаз (пеганка) (*Tadorna tadorna*).

Доповнення до теми 4. Систематичний огляд мисливських птахів

Ряд Сивкоподібні (Charadriiformes) – систематика, біологія та етологія мисливських птахів: - Чорниш (*Tringa ochropus*); - Турухтан (*Philomachus pugnax*); - Гаршнеп (*Lymnocryptes gallinula /minimus/*); - Бекас (*Capella /Gallinago/ gallinago*); - Дупель (*Capella /Gallinago/ media*); - Вальдшнеп (*Scolopax rusticola*).

Ряд Журавлеподібні (Gruiformes)

Родина Пастушкові (*Rallidae*): - Лиска (*Fulica atra*); - Водяна курочка (*Gallinula chloropus*); - Погонич (*Porzana porzana*); - Мала курочка (*Porzana parva*); - Пастушок (*Rallus aquaticus*); - Деркач (*Crex crex*).

Ряд Голубоподібні (Columbiformes): - Припутень (*Columba palumbus*); - Горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*); - Голуб сизий (*Columba livia*).

Розділ II. Мисливська теріологія

Тема 5. Загальна характеристика, зовнішня та внутрішня будова ссавців

Ссавці як вищі представники тваринного світу та як складова частина екосистем. Екологічні групи ссавців: наземні, підземні, водні, деревні та літаючі форми. Особливості поширення представників екологічних груп у різних природних зонах.

Зовнішня і внутрішня будова ссавців: розміри тіла, волосяний покрив, шкіряні залози. Зубна система та зубні формули. Опірно-м'язова система. Органи дихання, травлення, виділення і розмноження. Забарвлення, його фізіологічне та біологічне значення. Тривалість життя. Мисливська теріофауна України і світу.

Тема 6. Еколого-біологічні та етологічні особливості мисливських звірів

Місце та роль ссавців у трофічних ланцюгах екосистем. Харчова спеціалізація: еврифагія, олігофагія та стенофагія. Сезонні зміни складу кормів, раціону та кормового режиму. Добова норма їжі, здатність до голодування. Зміни живлення

залежно від віку, статі та індивідуальних особливостей. Сезонна нестабільність кормової бази, запасання кормів. Значення мінерального живлення. Географічна мінливість живлення. Вживання води та роль водойм у територіальному розподілі ссавців.

Підготовка до розмноження: механізм регуляції статевих процесів, зміни поведінки, акустична активність. Розмноження і фотоперіодизм. Механізми репродуктивної ізоляції. Шлюбна поведінка. Співвідношення статей. Моногамія, полігамія та інші форми статевих відносин у ссавців.

Стадії та фази статевого циклу. Вагітність, її тривалість у різних групах ссавців. Латентна стадія вагітності. Дітонародження та виховання молоді. Рівень розвитку батьківських функцій. Типи розвитку новонароджених, лактація, ріст і розвиток, тривалість перебування молоді з матір'ю.

Пристаювання до несприятливих умов зимового періоду: міграції, зимовий сон, сплячка. Підготовка до зими. Линяння та сезонний диморфізм. Типи та розташування сховищ. Територіальність у ссавців.

Міграції: періодичні й неперіодичні, регулярні й нерегулярні, вертикальні та горизонтальні. Сплячка та зимовий сон як адаптації. Добові ритми.

Зміни чисельності лісових ссавців і механізми, що їх визначають. Типи циклічних змін: стійкі, нестійкі та стрибкоподібні. Зв'язок чисельності з розмірами, плодючістю та тривалістю життя. Вплив несприятливих погодних умов.

Роль снігового покриву. Вплив конкуренції, хижаків, паразитів та антропогенних факторів.

Тема 7. Систематичний огляд мисливських звірів

Морфо-систематичний огляд ссавців. Характеристика рядів класу Ссавці: Гризуни, Зайцеподібні, Хижі, Ратичні.

Вплив ссавців на санітарний стан і біологічну стійкість лісу. Пошкодження вегетативних та генеративних органів деревних рослин, методика визначення шкоди. Сприяння природному поновленню лісу та зменшенню пресу шкідників. Епідеміологічне значення ссавців. Заходи з обмеження шкідливого впливу.

Хутрові звірі: систематика, біологія та етологія.

Ряд Комахоїдні (Insectivora): Кріт (*Talpa europaea*), Хохуля (*Desmana moschata*).

Ряд Зайцеподібні (Lagomorpha): Заєць сірий (*Lepus europaeus*), Заєць білий (*Lepus timidus*), Дикий кролик (*Oryctolagus cuniculus*).

Ряд Гризуни (Rodentia) - Родина Білячі (*Sciuridae*): Білка звичайна (*Sciurus vulgaris*); ховрахи: крапчастий (*Citellus suslicus*), європейський (*Citellus citellus*),

малий (*Citellus pygmaeus*), жовтий (*Citellus fulvus*); бабаки: звичайний (*Marmota bobac*), альпійський або сірий (*Marmota baibacina*). - Родина Мишачі (*Muridae*): Ондатра (*Ondatra zibethica*), Пацюк водяний (*Arvicola terrestris*). - Родина Нутрієві (*Capromyidae*): Нутрія (*Myocastor coypus*). - Родина Боброві (*Castoridae*): Бобер (*Castor fiber*).

Ряд Хижі (*Carnivora*) - Родина Куницеві (*Mustelidae*): Куниця лісова (*Martes martes*), Куниця кам'яна (*Martes foina*), Соболь (*Martes zibellina*), Тхір звичайний (*Mustela putorius*), Тхір степовий (*Mustela eversmanni*), Перев'язка степова (*Vormela peregusna*), Ласка (*Mustela nivalis*), Видра (*Lutra lutra*), Борсук (*Meles meles*). - Родина Собачі (*Canidae*): Вовк (*Canis lupus*), Лисиця (*Vulpes vulpes*), Єнотоподібний собака (*Nyctereutes procyonoides*), Шакал (*Canis aureus*). - Родина Котячі (*Felidae*): Рись (*Felis /Lynx/ lynx*), Європейський дикий кіт (*Felis silvestris*). - Родина Ведмежі (*Ursidae*): Бурій ведмідь (*Ursus arctos*).

Копитні тварини. Отримання від них м'яса, жиру та лікарських речовин.

Ряд Парнокопитні (*Artiodactyla*) - Родина Свині дикі (*Suidae*): Кабан дикий (*Sus scrofa*). - Родина Оленячі (*Cervidae*): Благородний олень (*Cervus elaphus*), Плямистий олень (*Cervus nippon*), Козуля європейська (*Capreolus capreolus capreolus*), Козуля сибірська (*Capreolus capreolus pygargus*), Лось (*Alces alces*). - Родина Порожнисторогі (*Bovidae*): зубр (*Bison bonasus*), Сайгак (*Saiga tatarica*), Серна (*Rupicapra rupicapra*).

Тема 8. Обліки та охорона мисливської теріофауни

Структура населення тварин: видовий склад, щільність та інші показники. Фактори формування структури населення. Вплив горизонтальної поясності, походження, складу і віку лісостанів. Методика обліку мисливських звірів.

Методи оптимізації умов проживання: біотехнічні заходи, покращення захисних властивостей лісового середовища. Влаштування ремізів, ремізних ділянок, кормових полів, водопоїв, солонців. Використання порубочних матеріалів. Підгодівля в зимовий період. Заготівля і зберігання кормів. Типи та розташування біотехнічних споруд.

Обмеження діяльності хижих тварин і фактору турбування.

Поняття про **Червону книгу України**. Закони України «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону навколишнього природного середовища». Охорона тварин у кодексах України. Міжнародні конвенції та угоди з охорони тваринного світу.

Орієнтовний тематичний план

Номер теми	Назва теми	Всього	Кількість годин на заняттях		Самостійна робота
			лекції	практичні	
1.	Вступ. Зміст і структура дисципліни. Місце дисципліни у системі біологічних наук. Зв'язок з лісівництвом. Предмет і завдання дисципліни. Складові частини курсу. Історія розвитку та вклад видатних зоологів, мисливствознавців і лісівників. Орнітофауна і теріофауна. Походження та систематика птахів і ссавців.	12	6	2	4
2.	Загальна характеристика та будова птахів. Зовнішня і внутрішня будова птахів. Пір'яний покрив, органи травлення, дихання, кровообігу, виділення та розмноження. Скелет, нервова система, органи чуття, голосовий апарат. Морфосистематика птахів. Екологічні групи птахів та їх роль у біосфері.	10	2	2	6
3.	Зоологічні та етологічні особливості мисливських птахів Живлення і трофічні зв'язки. Харчова спеціалізація. Річний життєвий цикл, розмноження, гніздування, линяння. Міграції та навігація птахів. Методи	20	4	4	12

	обліку та біотехнічні заходи. Охорона мисливських птахів, заказники та відтворювальні ділянки.				
4.	Систематичний огляд мисливських птахів. Еколого-систематичний огляд мисливських птахів. Основні ряди: норцеподібні, гусеподібні, лелекоподібні, соколоподібні, куроподібні, журавлеподібні, сивкоподібні, голубоподібні, совоподібні, горобцеподібні.	17	8	4	5
5.	Загальна характеристика, зовнішня та внутрішня будова ссавців. Ссавці як вищі представники тваринного світу та як складова частина екосистем. Екологічні групи ссавців: наземні, підземні, водні, деревні та літаючі форми. Особливості поширення представників екологічних груп у різних природних зонах. Зовнішня і внутрішня будова ссавців: розміри тіла, волосяний покрив, шкіряні залози. Зубна система та зубні формули. Опірно-м'язова система. Органи дихання, травлення, виділення і розмноження. Забарвлення, його фізіологічне та біологічне значення. Тривалість життя. Мисливська теріофауна України і світу.	5	2	2	1
6.	Еколого-біологічні та етологічні особливості мисливських звірів.	6	5	-	1

	<p>Місце та роль ссавців у трофічних ланцюгах екосистем. Харчова спеціалізація: еврифагія, олігофагія та стенофагія. Сезонні зміни складу кормів, раціону та кормового режиму. Добова норма їжі, здатність до голодування. Зміни живлення залежно від віку, статі та індивідуальних особливостей. Сезонна нестабільність кормової бази, запасання кормів. Значення мінерального живлення. Географічна мінливість живлення. Вживання води та роль водойм у територіальному розподілі ссавців.</p>				
7.	<p>Систематичний огляд мисливських звірів.</p> <p>Морфо-систематичний огляд ссавців. Характеристика рядів класу Ссавці: Гризуни, Зайцеподібні, Хижі, Ратичні.</p> <p>Вплив ссавців на санітарний стан і біологічну стійкість лісу. Пошкодження вегетативних та генеративних органів деревних рослин, методика визначення шкоди. Сприяння природному поновленню лісу та зменшенню пресуш кідників.</p> <p>Епідеміологічне значення ссавців. Заходи з обмеження шкідливого впливу. Хутрові звірі: систематика, біологія та етологія.</p>	20	20	-	-
8.	Обліки та охорона мисливської	10	10	-	-

	теріофауни. Структура населення тварин: видовий склад, щільність та інші показники. Фактори формування структури населення. Вплив горизонтальної поясності, походження, складу і віку лісостанів. Методика обліку мисливських звірів.				
9.	Методи оптимізації умов проживання: біотехнічні заходи, покращення захисних властивостей лісового середовища. Влаштування ремізів, ремізних ділянок, кормових полів, водопоїв, солонців. Використання порубочних матеріалів. Підгодівля в зимовий період. Заготівля і зберігання кормів. Типи та розташування біотехнічних споруд. Обмеження діяльності хижих тварин і фактору турбування.	20	10	2	8
	Підготовка до екзамену	30	-	-	30
	Всього з дисципліни:	150	67	16	67

Контрольні питання, комплекти тестів для визначення рівня засвоєння знань студентів

Перелік питань до поточного контролю та самостійної роботи

Розділ 1. Мисливська орнітологія

1. Класифікація пернатої дичини за біотопічним поширенням.
2. Віковий та статевий диморфізм. Приклади.

3. Міграції птахів, як пристосування до несприятливих періодів року.
4. Зимовий сон, зимова сплячка та запасання кормів у ссавців, як пристосування до переживання несприятливих періодів року.
5. Екологічні групи птахів.
5. Екологічні групи ссавців.
7. Червона Книга України.
8. Загальна характеристика класу Птахи.
9. Особливості розмноження ссавців.
10. Особливості розмноження птахів.
11. Річний цикл життя птахів.
12. Річний цикл життя ссавців.
13. Загальна характеристика класу Ссавці.
  14. Живлення ссавців.
15. Живлення птахів.
16. Будова зовнішніх покривів Птахів. Особливості линяння.
17. Будова зовнішніх покривів Ссавців. Особливості линяння.
  18. Одомашнювання диких тварин; зміни їх поведінки.
19. Характеристика мисливських птахів - представників ряду Курячих.
20. Характеристика мисливських птахів - представників ряду Гусячих.
21. Характеристика мисливських птахів - представників ряду Куликів.
22. Біологія, систематика, поширення та особливості поведінки крота.
  23. Біологія, систематика, поширення та особливості поведінки лося.
  24. Біологія, систематика, поширення та особливості поведінки тетерукових птахів.
  25. Біологія, систематика, поширення та особливості поведінки представників підродини качок.
  26. Біологія, систематика, поширення та особливості поведінки представників підродини гусей.

27. Екологічні ознаки птахів, що живляться та гніздяться переважно в кронах дерев та кущів; приклади; особливості біології та морфологічні адаптації.
28. Екологічні ознаки наземно-деревної групи птахів; приклади; особливості біології та морфологічні адаптації.
29. Екологічні ознаки птахів, що ведуть наземний спосіб життя; приклади; особливості біології та морфологічні адаптації.
30. Екологічні ознаки птахів, що населяють вологі біотопи; приклади; особливості біології та морфологічні адаптації.
31. Екологічні ознаки птахів, що ведуть водний спосіб життя; приклади; особливості біології та морфологічні адаптації.
32. Екологічні ознаки птахів, що ловлять здобич у повітрі; приклади; особливості біології та морфологічні адаптації.
33. Особливості розмноження птахів; статевий диморфізм; моногамія і полігамія; виводкові та гніздові птахи; приклади.
34. Річний цикл життя птахів; пристосування до переживання несприятливої пори року; міграції; приклади.
35. Визначення віку самця тетерука за розмірами і формою бокових пер хвоста.
36. Особливості токування тетерука, глухаря та рябчика.
37. Визначення в природі куріпки сірої та перепілки; різниці у зовнішньому вигляді та гніздовій поведінці.
38. Поширення фазана в Україні; північна межа ареалу виду.
39. Живлення фазана; особлива користь птаха для сільського господарства.
40. Особливості гніздової поведінки гуски сірої.
41. Види гусей, які зустрічаються в Україні на гніздуванні та під час міграцій.
42. Річний цикл життя та поведінка крижня; живлення у різні пори року.
43. Підродина річкових качок; представники; визначення в природі; рідкісні види.
44. Річний цикл життя та поведінка черні червоноголової; живлення у різні пори року.

45. Підродина норцевих качок; представники; визначення в природі; рідкісні види.
46. Морфологічні адаптації качок підродини крохалів до здобування їжі.
47. Особливості токової поведінки самців вальдшнепа.
48. Визначення в природі бекаса та дупеля; різниці у зовнішньому вигляді, забарвленні оперення та у поведінці.
49. Мисливські види куликів родини Бекасових; види що гніздяться та ті, що бувають в Україні тільки під час міграцій; приклади.
50. Зовнішній вид лиски; відмінності від інших представників родини.
51. Мисливські види птахів родини Пастушкових; пристосування до мешкання у водно-болотних біотопах; приклади.
52. Особливості біології деркача; місце виду у міжнародних природоохоронних списках.
53. Визначення в природі припутня; відмінності від інших представників ряду Голубів; особливості поведінки у репродуктивний період.
54. Інші мисливські види ряду Голубів; поширення в Україні; приклади.

Розділ 2. Мисливська теріологія

1. Екологічні групи ссавців.
2. Різновиди мисливської поведінки у хижаків.
3. Систематика благородного оленя. Поширення виду в Україні та світі.
4. Акустична сигналізація у лося, козулі, лані, благородного та плямистого оленів.
5. Морфологічні особливості та зовнішній вигляд муфлона.
6. Характеристика лісового біотопу, як середовища існування ссавців.
7. Групи рослиноїдних ссавців за характером харчування.
8. Строки гону та виведення потомства у благородного оленя.
9. Статеві-вікова структура гурту (стада) у оленів.
10. Строки вагітності у муфлона. Характеристика шлюбної поведінки.
11. Морфологічні та екологічні характеристики групи «водних звірів». Походження. Приклади.
12. Еврифагія. Приклади виключно м'ясоїдних звірів.
13. Цикл розвитку рогів у благородного оленя.

14. Систематика козулі. Підвиди, їх поширення.
15. Поширення муфлона на Україні і в світі. Народногосподарське значення.
16. Морфологічні та екологічні характеристики групи «підземних звірів». Походження. Приклади.
17. Динаміка чисельності ссавців. Причини, що її обумовлюють.
18. Критерії, за якими визначають підвидовий статус благородного оленя.
19. Строки гону та виведення потомства у козулі. Латентна фаза.
20. Поширення зубра, його охоронний статус.
21. Морфологічні та екологічні характеристики групи «літаючих звірів». Походження. Приклади.
22. Річний цикл у ссавців.
23. Роль благородного та плямистого оленів у народному господарстві.
24. Описання шлюбної поведінки у козулі.
25. Систематика кабана. Підвидовий розподіл.
26. Екологічна характеристика групи «лісових звірів». Розподіл на підгрупи за характером зв'язку з середовищем.
27. Особливості морфології лося, як пристосування до умов середовища. Вага та розміри тіла.
28. Особливості морфології рогів різних підвидів благородного оленя: марала, ізюбра, європейського, кримського.
29. Сезонна зміна хутра у козулі та плямистого оленя.
30. Статевий та віковий диморфізм у дикого кабана.
31. Екологічна характеристика групи «Звірі відкритих просторів». Розподіл на підгрупи за характером зв'язку з середовищем.
32. Цикл розвитку рогів у лося.
33. Тривалість лактації у оленів. Особливості поведінки та забарвлення новонароджених.
34. Структура волосяного покриву у дорослих оленів.
35. Річний цикл життя диких свиней.
36. Типи шлюбної поведінки у ссавців. Приклади.
37. Поширення лося в світі та на Україні. Підвиди.

38. Особливості морфології рогів плямистого оленя та лані.
39. Цикл розвитку рогів у козулі.
40. Особливості живлення дикого кабана. Значення виду в народному господарстві.
41. Взаємозв'язок між тривалістю життя, розмірами тіла, величиною приплоду, швидкістю розмноження та віком статевого дозрівання.
42. Строки гону та виведення потомства у лося. Шлюбна поведінка.
43. Доместикація лося.
44. Інвентаризація мисливської теріофауни на Україні.
45. Особливості полювання на кабана.
46. Морфологічні особливості новонароджених, в залежності від тривалості вагітності та умов їх виведення.
47. Особливості морфології рогів лося і благородного оленя, в залежності від віку.
48. Характер живлення і рухової активності лося по сезонам.
49. Акліматизовані види копитних в фауні України.
50. Переважаючі деревні породи в раціоні бобра.
51. Біологія ведмедя. Його поширення в світі та на Україні. Охоронний статус.
52. Зовнішній вигляд та внутрішня будова нори борсука.
53. Строки парування та тривалість вагітності у лисиці.
54. Характеристика лісового біотопу, як середовища існування ссавців.
55. Групи рослиноїдних ссавців за характером харчування.
56. Способи полювання на вовка.
57. Біологія білки.
58. Строки парування та тривалість вагітності у бобра. Особливості шлюбної поведінки.
59. Морфологічні та екологічні характеристики групи «водних звірів». Походження. Приклади.
60. Еврифагія. Приклади виключно м'ясоїдних звірів.
61. Річний цикл життя вовка.
62. Відмінності у облаштуванні нір борсука, байбака та лисиці.
63. Морфологічні особливості зайцеподібних, поширених на Україні.
64. Морфологічні та екологічні характеристики групи «підземних звірів». Походження. Приклади.

65. Динаміка чисельності ссавців. Причини, що її обумовлюють.
66. Систематика лисиці, цикл її життя.
67. Охоронний статус рисі. Поширення виду на Україні.
68. Строки парування та тривалість вагітності у зайця-русака.
69. Морфологічні та екологічні характеристики групи «літаючих звірів». Походження. Приклади.
70. Річний цикл у ссавців.
71. Біологія єнотовидного собаки.
72. Відмінності мисливської поведінки рисі та вовка.
73. Особливості полювання на зайця.
74. Екологічна характеристика групи «лісових звірів». Розподіл на підгрупи за характером зв'язку з середовищем.
75. Динаміка чисельності ссавців. Причини, що її обумовлюють.
76. Біологія куниць. Систематичні особливості.
77. Відмінності зимового циклу борсука, ведмедя та байбака.
78. Строки парування та тривалість вагітності у ведмедя.
79. Екологічна характеристика групи «Звірі відкритих просторів». Розподіл на підгрупи за характером зв'язку з середовищем.
80. Характеристика лісового біотопу, як середовища існування ссавців.
81. Біологія норок. Систематичні особливості.
82. Будова житла у бобра, його варіації, в залежності від рівня берегової лінії.
83. Відмінності фенотипу новонароджених вовченят та лисенят.
84. Типи шлюбної поведінки у ссавців. Приклади.
85. Екологічні групи ссавців.
86. Біологія ондатри.
87. Приклади колективної поведінки вовка.
88. Причини, що обумовлюють відсутність гібридизації європейської та американської норки.
89. Взаємозв'язок між тривалістю життя, розмірами тіла, величиною приплоду, швидкістю розмноження та віком статевого дозрівання.

90.Характеристика відкритого біотопу, як середовища існування савців.

91.Біологія бобра.

92.Інтродуковані види хутрових звірів на Україні. Історія завозу та розселення.

93.Строки парування та тривалість вагітності у лисиці.

94.Морфологічні особливості новонароджених, в залежності від тривалості вагітності та умов їх виведення.

95.Екологічна характеристика групи «лісових звірів». Розподіл на підгрупи за характером зв'язку з середовищем.

96.Біологія байбака.

97.Кольорові варіації хутра у лисиці.

98.Морфологічні пристосування бобра та ондатри до умов середовищ

Методи навчання

Лекції, лабораторні заняття, індивідуальна робота.

Форми контролю – поточний (опитування, тестування); – рубіжний (контрольна робота, реферат, модулі); – підсумковий (іспит письмовий, тестування).

Методичне забезпечення

Навчальний посібник; навчальні програми; робоча навчальна програма; електронний варіант конспекту лекцій; методичні поради з виконання практичних завдань, контрольні питання, індивідуальні завдання; тестова програма контролю знань.

1. Біологія лісових птахів і звірів. Робоча програма, методичні вказівки та контрольні завдання для студентів-заочників лісогосподарського факультету. – К.: НАУ, 1996. – 36 с. (Укладачі: Салганський О.О., Ковалевський С.Б.).

2. Біологія лісових звірів і птахів. Методичні рекомендації для виконання лабораторних робіт студентами заочної форми навчання / Укладачі: Кратюк О.Л., Білецький В.Р., Климчук О.О. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. — 32

3. Бондаренко В.Д. Методичні вказівки для самостійної роботи студентів з біології лісових птахів, звірів та мисливствознавства.- Львів, 1976. – 23 с.

4. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Рижак І.В. Ситуаційні задачі з біології лісових птахів і звірів з основами мисливствознавства. Навч. посібник.- К.: НМК ВО, 1992.-100с.

Рекомендована література

Основна

1. Воїнственський М.А., Кістяківський О.Б. Визначник птахів УРСР. – К.: Радянська школа, 1962. – 370 с.
2. Делеган І.В., Делеган І.І., Делеган І.І. Біологія лісових птахів і звірів. – Львів: ПОЛЛІ, 2005. – 600 с.
3. Турянин І.І. Хутрово-промислові звірі та мисливські птахи Карпат. – Ужгород: Карпати, 1975, 176 с.
4. Хоєцький П.Б. Мисливствознавство / П.Б. Хоєцький. – Львів: Сполом, 2006. – 112 с. 14. Хоєцький П.Б. Практикум з мисливствознавства / П.Б. Хоєцький. – Львів: Сполом, 2007. – 64 с.

Додаткова

1. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Соловій І.П., Рудишин М.П. Облік диких тварин. Практичні рекомендації. Львів, 1989. – 66 с.
2. Марисова І.В., Талпош В.С. Птахи України. Польовий визначник. – К.: Вища школа, 1984. – 184 с.
3. Бондаренко В.Д. Мисливствознавство / В.Д. Бондаренко, І.В. Делеган, К.А. Татаринів та ін. – К.: РНМКВО, 1993. – 197 с
4. Бондаренко В.Д. Біотехнія: Навч. Посібник / В.Д. Бондаренко. – Ч. 1. – Львів: ІЗМН, 1998. – 203 с.
5. Бондаренко В.Д. Біотехнія: Навч. Посібник / В.Д. Бондаренко. – Ч. 2 – Львів: ІЗМН, 2001. – 203 с.
6. Мисливсько-господарське законодавство України: Посібник до практичних занять для студентів спеціальності «Мисливське господарство», «Лісове від. за[господарство]» / В.Д. Бондаренко, А.М. Дейнека, В.Р. Бурмас та інші . – Львов: СПОЛОМ, 2005. – 336 с.]випуск В.В. Павлюк

Інформаційні ресурси

Важливе значення для засвоєння курсу має перегляд каналів і програм кабельного телебачення, що мають інформаційно-аналітичну та географічну спрямованість, зокрема National Geographic, Discovery, Travel, Euro News та інші. Виконання лабораторних та самостійних робіт передбачає ознайомлення з сучасною інформацією Інтернету, зокрема з інформацією областей та міст України на сайтах державних обласних адміністрацій, інформацією сайту Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного агентства лісових ресурсів України.

1. Червона книга України. Тваринний світ. - 2009 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.redbook-ua.org>.
2. Закон України про тваринний світ / Законодавство України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>
3. Закон України про мисливське господарство та полювання / Законодавство України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>
4. Теріологічна школа: теріологічні видання / Веб-сайт Українського теріологічного товариства НАНУ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.terioshkola.org.ua/ua/library.htm>
5. Діяльність Українського товариства охорони птахів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://birdlife.org.ua/Diyalnist>
6. Сайт Українського товариства мисливців та рибалок (УТМР). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.uoor.com.ua/ukr/about_organization/news
7. Боротьба з браконьєрством / Ловецтво України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.huntingukraine.com/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=210&Itemid=145
8. Всеукраїнська газета “Полювання та риболовля” [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://hunt-fish.com.ua/>
9. Полювання, риболовля, активний відпочинок / Сайт для мисливців [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://pole.in.ua/index.html>